

Fig. 1. Kort over Faaborg fra Peder Hansen Resen, *Atlas Danicus*, Kbh. 1677. 1. Helligåndskirken. 2. (†)Sankt Nikolaj Kirketårn med den østlige del af kirkegården. 4. Rådhuset. 5. Skolen (s. 619). 6. Vesterport (s. 607). 24. 'En fersk sø kaldet Sundet'. 31. Horne Kirke. – Map of Faaborg from Peder Hansen Resen, *Atlas Danicus*, Copenhagen 1677. 1. Church of the Holy Ghost. 2. The tower of (†)St. Nicholas and the eastern part of the old churchyard. 4. The Town Hall. 5. The School. 6. The gate Vesterport. 24. Sundet. 31. Horne Church.

KIRKERNE I FAABORG

INDLEDNING

*Byens topografi og opståen.*¹ Byen ligger på den nordøstlige side af den korte Faaborg Fjord, beskyttet mod Lillebælt af halvøen Horneland og Bjørnø. Den er anlagt på en landtange, der udgør spidsen af et næsagtigt forland for foden af Svanninge Bakkers hævdede randmoræne. Den NV-SØ-orienterede landtange, hvis højeste punkt ligger 7 m over

havet, falder brat mod fjorden og afgrænses mod nordøst af Sundet, et fladvand der efter tørlægning 1941-46 er delvis retableret o. 2000. Placeringen her gav befæstmingsmæssige fordele og Sundet tilmed en naturhavn ved dets forbindelse til fjorden.²

Byen er rimeligvis grundlagt i 1100-tallet.³ Den tidligste bebyggelse er ikke påvist arkæo-

Fig. 2. Prospekt af Faaborg, set fra nordvest. Kobberstik af Alexia de Lode fra Erich Pontoppidan og Hans de Hofman, *Den danske Atlas*, III, Kbh. 1767. – View of Faaborg, seen from the north west. Print by Alexia de Lode from Erich Pontoppidan and Hans de Hofman, *Den danske Atlas*, III, Copenhagen 1767.

logisk, men må formodes at have ligget på bybanken omkring Torvet og den nedrevne (†) Skt. Nikolaj Kirke.⁴ Gennem Torvet løber byens øst-vestorienterede hovedstrøg udgjort af Vestergade, Mellemgade, Torvegade og Østergade. Ad Holkegade, Strandgade og Jomfrulågen var der adgang til stranden, hvor skibsbroen lå (jf. fig. 1).

Stednavnet Faaborg (»Foburgh«) nævnes første gang 1229, da Valdemar Sejr skænkede byen til sin svigerdatter Eleonora af Portugal.⁵ Det er sammensat af to led, hvoraf forleddet »fo« er afledt af »fōa«, gammeldansk for ræv, og det sidste led henviser til en ikke stedfæstet borg.⁶ Der er tale om en paralleldannelse til andre sydfynske borgnavne med dyrenavneforled.⁷ I Kong Valdemars Jordebog 1231 omtales Faaborg med de omgivende sogne som kongens ejendom (patrimonium), og det fremgår, at byen svarede 10 mark.⁸

Det ældst kendte privilegium er udstedt af kong Abel 1251, men Faaborg har nok haft køb-

stadsrettigheder siden begyndelsen af 1200-tallet, idet senere privilegier omtaler et privilegium givet af Valdemar Sejr.⁹ Dette gav bl.a. borgerne ret til græsning og gærdsel i Horne, Svanninge og Diernæs sogne. Byen fik en vis tilknytning til hertugdømmet Slesvig og modtog i 1200-tallet privilegier af såvel kongemagten som hertugerne.¹⁰ Byen har haft et ikke ubetydeligt opland i det store Sallinge Herred og på de omkringliggende småøer, ligesom handel på den sydlige østersøkyst formentlig har haft en vis betydning.

Senest fra 1200-tallet afgrænsedes byen mod vest og nordvest af en grav og en jordvold, muligvis med palisadeværk. Efter middelalderen havde byen vanskeligheder ved at holde befæstningen ved magt, og graven sløjfedes endeligt i 1700-tallet.¹¹ Faaborgs ældste segl fra 1300-50 (fig. 3) viser en tindet mur med en rundbuet port, og bag denne en korsprydte gav.¹² Tre porte gav i middelalderen adgang til byen. Heraf var dog

formodentlig kun den endnu stående Vesterport fra 1400-tallet muret. I vest førte landevejen fra Assens til Vesterport, ligesom vejene fra Odense og Nyborg, der også forgrenede sig til Nørreport i Klostergade. Østligst på landtangens spids, ved Sundrenden, stod Østerport, hvortil landevejen fra Svendborg førte (jf. fig. 1).

BYEN OG KIRKERNE I MIDDELALDEREN

Byens sognekirke var indtil reformationen den romanske (†)Skt. Nikolaj Kirke (s. 779), der som vanligt i købstæderne var kronens ejendom. En klosterstiftelse fik byen først sent, i 1477, da et helligåndskloster (s. 611) grundlagdes med udgangspunkt i et eksisterende helligåndshus, der kendes fra 1396.

I (†)Skt. Nikolaj tiltrak et gildealter indviet til Vor Frue fra slutningen af 1300-tallet betydelige gaver fra folk, der ønskede optagelse i gildealterets forbøn. Senere synes sognekirken at have haft svært ved at konkurrere med Helligåndsklostret og dettes generøse afladsprivilegier. 1520 skænkede Christian II sognekirken til Helligåndsklostret mod afholdelse af to årlige messer for sine forfædres sjæle, dog først efter sognepræstens død.¹³

(†)Helligkorskilde og †Helligkorskilddekapel(?). Ifølge en præsteindberetning til Ole Worm 1623 skal der ved en kilde øst for byen have været »en capell eller helligdom kaldet det Hellig Korss«. Hertil valfartede syge, som »offrede och gaffue schenck och gafue thill denn affgud, kaste staff och krycke, gick sunde och karsche hiem igen«. ¹⁴ Et lavt, stensat bassin i Klinteparken (tidligere Carolinelund) blev 1916 påvist og af C. M. Smidt identificeret som resterne af Helligkorskilde. Der er dog ikke eftervist spor af noget kapel. ¹⁵ Nær kilden er 1899 fundet et korsformet guldsmykke med den daterende indskrift »1589«. Smykket, der kan åbnes, har versalindskrifter, udvendigt et Jesumonogram og navnet »Maren Iens Stevli«, formodentlig borgmester Jens (Mortensen) Støvles hustru, indvendigt: »a hom schm«(?). Indkommet til Nationalmuseet 1910 (NM inv.nr. D 9153).¹⁶

BYEN OG KIRKERNE EFTER REFORMATIONEN

Under Grevens Fejde 1534–36 skiftede Faaborg hænder flere gange, og byen skal have været afbrændt af Christian III's soldater.¹⁷ Efter at borgerne havde deltaget i oprøret til fordel for Christian II, måtte borgmester og råd påskeaften 1535 erklære Christian III troskab. Grev Christoffer indtog byen i maj samme år, men den besattes atter af Christian III's tropper efter slaget ved Øksnebjerg 11. juni. I forbindelse med borgerkrigen anvendtes Helligåndsklostret som asyl for fordrevne fynske adelige.¹⁸

Det tidligste vidnesbyrd om reformationsbevægelsens fodfæste i Faaborg er bystyrets henvendelse til Frederik I om at lade Helligåndsklostret omdanne til en verdslig hospitalsstiftelse, hvilket kongen udstedte brev på 1530. Blandt bystyrets klagepunkter var et vigende skattegrundlag forårsaget af klostrets akkumulation af skattefri bygrunde. Verdsliggørelsen gennemførtes o. 1533.

Christian III overdrog 1539 byen den forholdsvis unge klosterkirke til en ny sognekirke,

Fig. 3. Faaborg bys segl, 1300–50. Seglstampe (vist spejlvendt) (s. 606). Foto Faaborg-Midtfyn Kommune 2002. – Seal of Faaborg, 1300–50. Seal matrix (shown flipped).

Fig. 4. Matrikelkort 1865, udfærdiget af N.P. S. Hansen. 1:8000. Geodatastyrelsen. – *Cadastral Map 1865.*

kaldet Helligåndskirken, mens klostrets øvrige bygninger og jordtilliggende sammen med det reformerede hospital 1540 underlagdes Odense Gråbrødre Hospital. Til gengæld for Helligåndskirken afstod byen (†)Skt. Nikolaj til kongen, der agtede at anvende den som kornmagasin. 1550 fik borgerne dog lov at nedrive Skt. Nikolaj og anvende materialerne til opførelse af et nyt rådhus.¹⁹ Kirkens tårn blev bibeholdt og tjener siden som Helligåndskirkens klokketårn.

I 1500- og 1600-tallet var Faaborg sammen med Bogense blandt de lavest rangerende fynske købstæder, at domme efter borgervæbningens og toldindtægternes størrelse.²⁰ Byen skal have været hærget af pest 1593-94, da sognepræsten Hans Jensen og hustruen Karen omkom, og atter 1603, da sognepræsten Simon Jørgensen døde.²¹ Under Svenskekrigene 1658-60 led byen betydelige tab. Adskillige gårde blev nedbrudt af svenske tropper, der befæstede tomterne. Endvidere måtte indbyggerne udrede store summer til indkvartering af danske og hollandske tropper.²² Brande hærgede byen i flere omgange: 1612, 1618, 1672, 1717. Den sidste store brand i 1728 ruinerede mange borgere og bidrog væsentligt til byens stagnerende økonomi i 1700-tallet.

BYEN OG KIRKERNE I NYERE TID

Fra slutningen af 1700-tallet og gennem 1800-tallet havde byen sin økonomiske storhedstid med stor aktivitet blandt skippere og købmænd, der også tog del i den oversøiske handel. Fra 1801 til 1880 tredobledes indbyggertallet gennem naturlig tilvækst og tilvandring fra 1061 til 3476.²³ Den voksende befolkning affødte behov for nye kirkegårde, der anlagdes i byens sydøstlige udkant mellem fjorden og landevejen til Svendborg (Gammel Assistens Kirkegård 1811 og Ny Assistens Kirkegård 1886). Under begge slesvigske krige husede byen lazareter, i hvilken forbindelse er rejst et fællesmonument på Gammel Assistens Kirkegård. Helligåndskirken gennemgik 1857-58 en hovedstandsættelse.

Jøderne i Faaborg fik 1804 tilladelse til at holde gudstjeneste, og 1860 opførtes en *synagoge* i Klostergade.²⁴ Bygningen afhændedes 1914 til en frimurerloge. Den jødiske kirkegård beliggende syd for Østerbrogade blev taget i brug 1806.²⁵ Den sidste begravelse fandt sted 1983.

I Priorens-gade opførtes 1902 en metodistkirke, kaldet Vor Frelzers Kirke. Menigheden blev lagt sammen med andre fynske menigheder og bygningen afhændet 1982.

Sognegrænser og annekseforhold. Til Faaborg Sogn, der selv oprindeligt må være udskilt fra Svanninge Sogn,²⁶ hørte i middelalderen øerne Bjørnø, Lyø og Avernakø (Avernak, Munkeø og Korshavn).²⁷ Ved reformationen udskiltes Avernakø (1536) og Lyø (senest 1553, da Balthasar Rasmussen var øens præst, men rimeligvis før).²⁸ Faaborg Kirke har Diernæs Kirke som anneksekirke siden 1540, da sognepræsten, den tidligere prior i Helligåndsklostret Niels Boesen, døde.²⁹ Siden 2009 er Lyø og Avernakø atter en del af pastoratet.

Ifølge et *sagn* blev (†)Skt. Nikolaj Kirke nedbrudt af svenske soldater, hvorefter kongen gav klostret til byen, for at den deraf kunne bygge en kirke. Da man skulle rejse kirkens mure, blev de om natten nedbrudt og flyttet til udkanten af byen, så man til sidst måtte finde sig i at bygge kirken der. Dette skulle være årsagen til den mærkværdighed, at kirketårnet står i den ene ende af byen og kirken i den anden.³⁰

NOTER

¹ Afsnittet om kirkerne i Faaborg er redigeret af Lasse Bendtsen. Om byens historie generelt kan henvises til: Stephan Jørgensen, *Efterretninger om Faaborg Kjøbstæd*, Odense 1816 (*Jørgensen 1816*); August Schröder, *Meddelelser om Faaborg Kjøbstad fra ældre og nyere Tid*, Faaborg 1866 (*Schröder 1866*); Aage Fasmer Blomberg, *Faaborg By's Historie I-II*, Faaborg 1956 (*Fasmer Blomberg 1956*); Robert Egevang, *Det gamle Faaborg*, København 1976 (*Egevang 1976*).

² Der er i 1800-tallet fundet bolværk ved Sundets udløb ved fjorden, jf. NM J.nr. 40/93 (udgravningsberetning fra Odense Bys Museer, KMO FT92). I Sundet er der fundet spor af middelalderlige skibsvrag, Ole Crumlin-Pedersen m.fl. (red.), *Atlas over Fyns kyst i jernalder, vikingetid og middelalder*, Odense 1996, 100.

³ Jørgen Elsåe Jensen, *Danmarks Middelalderlige Byplaner: Fyn med omliggende øer*, Odense 1992, 58.

⁴ Arkæologiske udgravninger har ikke påvist kulturlag, der med sikkerhed kan dateres før 1200, jf. NM J.nr. 40/93 (udgravningsberetning fra Odense Bys Museer KMO FT92).

⁵ *DiplDan* 1, VI, nr. 98.

⁶ Om end »castrum Voborch« 1377 omtales som værende i Evert Moltkes besiddelse, jf. *DiplDan* 4, I nr. 293-4, har der givetvis blot været tale om et vagttårn (et 'warth'), jf. Vilhelm la Cour, *Danske Borganlæg til midten af det trettende århundrede I*, 96-7, fulgt af Jørgen Elsåe Jensen 1992 (note 3), 60 note 20.

⁷ *DaStedn* 13, 7, 14.

⁸ *Kong Valdemars Jordebog*, Svend Aakjær (udg.), Kbh. 1926-43, I, 12, 53, II, 540.

⁹ *DiplDan* II, 1 nr. 41; II, 3 nr. 295, 316; II, 9 nr. 196.

¹⁰ *DiplDan* II, 1 nr. 41; II, 2 nr. 148; II, 3 nr. 295, 316; II, 4 nr. 270.

¹¹ Der blev 1687 klaget over, at borgerne nedbrød palisaderne ved Østerport og Vesterport, jf. *Fasmer Blomberg 1956* (note 1), I, 283. Graven nævnes endnu 1774, mens volden angives sløffet, jf. *DaAtlas* VI, 787. Dele af gravens forløb er påvist ved udgravning 1976 og 1987. Ved udgravning i forbindelse med anlægsarbejde 1976 blev der nord for Vesterport fundet en 8-9 m bred og 3,5-4 m dyb grav, der havde et kort nordøstligt forløb langs Nørregade, inden den drejede i østlig retning mod Sundet. Udstrækningen af gravens videre østlige forløb kendes ikke, men afspejles måske i de ældre bagskel til matriklerne i Vestergade og Grønnegade (jf. fig. 4). Ved udgravning 1987 påvistes gravens forløb fra Vesterport i sydvestlig retning mod stranden ved Holkegade, NM J.nr. 417/88.

¹² Christian Axel Jensen, »Sfragistik og Topografi. En Studie over Bygnings- og Landskabsbilleder paa danske Middelalders-Sigiller«, *Festskrift til Kristian Erslev*, Kbh. 1927, 185.

¹³ *SuhmNyeSaml* II, 3-4, 175. Stadfæstet af Frederik I, *Frederik I.s registratorer*, 178-79 (5. sept. 1528).

¹⁴ *PræsteindbWorm* 117.

¹⁵ NM. Indberetninger ved C. M. Smidt 1916, Morten Aaman Sørensen 1969; Sigurd Svane, *Danske helligkilder og lægedomskilder*, Kbh. 1984, 134-5.

¹⁶ NM. C. M. Smidts notesbog LVIII, 12; indberetning ved C. M. Smidt 1916. *Fasmer Blomberg 1956* (note 1), I, 71.

¹⁷ *Resen*, Fyn 252.

¹⁸ Bl.a. Kirsten Tidemand, g.m. Knud Ottesen Hvide til Rødkilde, hvem Christian III bad Johan Rantzau sikre en bolig i klostret, *DaMag* III, 5, 34-5.

¹⁹ *DaKancReg* 13. nov. 1550. Ifølge et tidligere derved tilbagekaldt brev havde Christian III tilladt byen at anvende materialerne fra Skt. Nikolaj Kirke til vedligeholdelse af Helligåndskirken, *DaMag* IV, 5, 195.

²⁰ Henrik Thrane & Erland Porsmose, »Handelspladser og købstæder«, Ole Crumlin-Pedersen m.fl. (red.), *Atlas over Fyns kyst i jernalder, vikingetid og middelalder*, Odense 1996, 194-200.

²¹ *Jacob Madsen* 237.

²² *Fasmer Blomberg 1956* (note 1), I, 209-13.

²³ *Trap*, 5. udg., 13, 596; *Egevang 1976* (note 1), 18.

²⁴ Den første jøde opnåede borgerskab i Faaborg 1758. *Fasmer Blomberg 1956* (note 1), II, 192; Josef Fischer, *Slægten Lucas*, Kbh. 1948, 14.

²⁵ Der blev givet tilladelse til kirkegården 1795. *Schröder 1866* (note 1), 184; *Fischer 1948* (note 24), 13-4.

²⁶ *Crumlin-Pedersen 1996* (note 2), 231, se endvidere

Ebbe Nyborg, »Kirke og sogn i højmiddelalderens by«, *Middelalderbyen*, Danske Bystudier 1, Århus 2004, 142-5.

²⁷ *Frederik I.s Registranter 178-9* (5. sept. 1528).

²⁸ Beboerne på Avernakø (Avernak, Munkeø og Kors-havn) fik 4. juli 1539 gentaget deres frihed fra at svare

sognepræsten i Faaborg 8 ørtug korn, som de i stedet kunne anvende på egen præst, A. D. Jørgensen, »Ar-nakke (Avernakø) Kirke«, *Kirkehistsaml* 2, 5, 639-47. Om Lyø, se *Wiberg, Præstehist* II, 353.

²⁹ *Resen, Fyn* 253-4.

³⁰ Thiele, *Danmarks Folkesagn* I, 208.

THE CHURCHES IN FAABORG

Faaborg is in the southern part of Funen, on the northeastern side of the short Faaborg Fjord, and in the shelter of the peninsula Horneland and Bjørnø. The medieval town was established on a tongue of land that forms the point of a promontory at the foot of the lateral moraine of the Svanninge Hills. The town, whose highest point is seven metres above sea level, was bounded to the north east by Sundet (The Sound), a body of shallow water that served as a natural harbour.

The place-name Faaborg is compounded of two elements, the first of which, 'fo' derives from 'fōa', Old Danish for 'fox'. The second element refers to an unlocated 'borg' or castle, possibly only a watch tower.

Faaborg ('Foburgh') is mentioned for the first time in 1229, when King Valdemar the Victorious gave the town to his daughter-in-law Eleonora of Portugal. The town, which was probably founded in the twelfth century, was given its oldest known charter in 1251.

No later than the thirteenth century the town was demarcated towards the west and north west by a moat and a rampart, possibly palisaded. The moat was finally filled in the eighteenth century. In the Middle Ages three gates provided access to the town. Of these, though, probably only the still-standing Vesterport from the fifteenth century was masonry-built.

Until the Reformation the parish church of the town was the Romanesque (†) *Skt. Nikolaj* (St. Nicholas) of which only the tower now remains. The town only acquired a monastic foundation at a late date, in 1477, when a *Monastery of the Holy Ghost* was founded on the basis of a pre-existing *House of the Holy Ghost*, known from 1396. The parish church seems to have

had difficulty competing with the Holy Ghost Monastery and its generous indulgence-granting privileges. In 1520 King Christian II granted the parish church to the Holy Ghost Monastery, after the death of the parish priest, against the saying of two annual masses for the souls of his ancestors.

During the Civil War of 1534-36 Faaborg changed hands several times, and the city is said to have been burnt down. It was also ravaged during the Swedish Wars of 1657-1660 and suffered from more fires. The last major fire in 1728 ruined many townsmen and hampered the economic life of the town.

After the Reformation the town was given a relatively new monastery church (with a churchyard) as its parish church, against ceding (†) St. Nicholas to the Crown. The Greyfriars Hospital in Odense took over the monastery's adjoining land and the other buildings, which were probably torn down around 1600.

In 1550 the citizens were granted permission to demolish (†) St. Nicholas and to use the materials to erect a new town hall. The church tower was however kept, and later served as the bell tower of the Church of the Holy Ghost. The last burial in the churchyard around St. Nicholas was in 1675, and the churchyard was sold in 1724 as a construction site.

East of the town there was formerly a *Holy Cross Well* where it is said there was a chapel. However, this has not been proven archaeologically. Two auxiliary churchyards were consecrated in 1811 and 1886. In 1860 the Jews of the town built a *synagogue*, which was sold in 1914. A Methodist church called the *Church of Our Saviour* was built in 1902. It was sold in 1982.